

Varjasi Imre

Eleink öröksége

Néhány érdekesség a Hajdúkerület büntetőbíráskodásából

A címben is jelzett kifejezés tulajdonképpen egy középfokú törvényhatóság volt, amely a 17. században fokozatosan vált külön Szabolcs vármegyétől, s a század végén 1699-ben szerveződött önállóvá, s amely az „öreg” szabadalmas hajdúvárosokból jött létre, s működött 1876-ig, Hajdú vármegye létrejöttéig.

Hajdúkerületben raboskodott az Alföld egyik híres - hírhedt betyárja, Angyal Bandi is.

Boszorkányperek

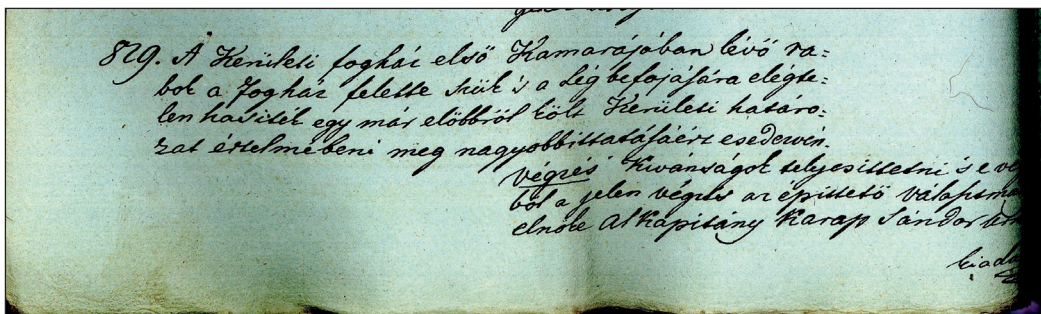
A Hajdúböszörményi Fiókleveztár őrizetében, a Hajdúkerület iratai között egy másik érdekes terület a Boszorkány pere-

és kinoztassék, sütögetessék, lajtorja fogakra vonattassék, kötéllel csigáztassék, spanyolcsizmába veretessék, hajaelborotváltatván szurokkal és hideg vízzel csepegtessék, egyszóval minden kínokkal gyötretessék. Azután hóhér által feje vétetessék. Míg ez meg nem lenne, az alsó tömlőbe vetessék és erős áristomban vasban tartassék”.

Major Borbála aki „maga nyelvével, ki ezer tanú előtt, világosan megvallotta maga paráznságát. Mely Isten ellen való tetemes cselekedet” ezért 1714. szeptember 12-én „erős megvesszőztetésre” ítélték és elrendelték, hogy ennek végrehajtása előtt „hóhér hozatván, tortúrával megvallattassék, hogy kiderüljön kik voltak a társai kikkel követte el a paráznságát.”

A levéltári iratokban szép számmal olvasható kínzásra utasítást adó bírói végzést is. 1724. május 3-án például Gyarmati Gergelyné ítélték megégetésre, mert ellene az ügyész „világosan bizonyította tanúkkal, akik közül a hatodik szemével látta boszorkányságát”, a többi tanú pedig igazolta a „vesztésből és bűvölésből, bájolásból történt cselekedeteit, vesztését és gyógyítását”. Az ítélet végrehajtása előtt „társai megvallása végett” a bíró tortúrárt rendelt el.

Természetesen a Hajdúkerület iratanyagában számtalan más értékes a kutatók és a tudományok számára is nélkülözhetetlen forrás található. Azok, akik a Hajdúság, a hajdúk történetét kutatják, a törvényhozás, a büntetőbíráskodás felől, a szabad

Közgyűlési bejegyzés a hajdúkerületi börtön megnagyobbításának elrendeléséről

Fényes Elek 1847-es Magyarország leírása című munkájában a magyar királyság szabad kerületeit így a Hajdúkerületet is a következőképpen azonosította: „lakosai összesen tesznek egy nemest, s különös portával, saját, a vármegyétől független tisztikarral, országgyűlési székkel és szavazattal rendelkeznek”. Közigazgatásilag a Hajdúkerület előbb hét, majd Polgár 1718-as kiválásával hat városra oszlott, amelyek kezdetben mezővárosok voltak, de az 1870-es évekre kivétel nélkül rendezett tanácsú településekké alakultak. Székhelye Hajdúböször-

ket tárgyaló illetve a különböző tortúrákat-büntetések elrendelő peranyagok világa, ahol például a bírák és ügyészek igen részletesen és a maguk valóságában ábrázolták a vádlottak tetteit. A kihallgatási jegyzőkönyveket áttanulmányozva kijelenthetjük, hogy az eljáró hatóság emberei a megfélemlítés mellett sok esetben próbálták csellet vallomásra bírni a vádlottakat. Például 1703. január 19-én Tiba Jánosné bírái fővételre ítélték, mert „kenyerének nagyobb részét megette, mégis kerítő lett”. Mivel az ügyész

„az elmúlt esztendőekben hol kvártélyos németekkel, magyar katonákkal és egyebekkel, hol éjszaka, hol nappal, hol jászolban, hol házban, hol egyebütt paráználkodott”

mény volt. A kerület városai eredetileg széleskörű önállósággal rendelkeztek, egyenként gyakoroltak jogokat, így a bíráskodást - és a pallosjogot is.

Hajdúkerület iratanyagát a Hajdúböszörményi Fiókleveztárban lehet kutatni. Nagyon sok érdekesség található a forrásokban. Ilyen például egy közgyűlési jegyzőkönyv, amely 1840-ben kelt. Egyik végzéséből például megtudhattuk, hogy a Hajdúkerület börtöne, amely a böszörményi Kerületház alatt volt, és négy célalából állt, „levegőtlen volt, és a talajvízben tocsogtak a rabok.” Ezért annak renoválását, később pedig egy földszinti börtönszárny megépítését is elrendelték az előljárók. Egy másik dokumentumból pedig az is kiderült, hogy egykor a

„ördögséggel” is megvádolta, elrendelték, hogy „tüzes fogókkal fogdostassék meg és csapassék feje”

Nem járt jobban Tóth Györgyné sem, aki ellen az ügyész azért emelt vádat, mert „az elmúlt esztendőekben hol kvártélyos németekkel, magyar katonákkal és egyebekkel, hol éjszaka, hol nappal, hol jászolban, hol házban, hol egyebütt paráználkodott”. Indítványozta, hogy amennyiben a vádlott a tanács színe előtt nem ismerné be gonosz cselekedeteit, a törvények értelmében „minden haladék nélkül adassék mindjárt hóhér kezébe

Angyal Bandi

Tüzesvas-próba - korabeli metszet

kerületekről készítenek tanulmányokat vagy nyelvi emlékeinket keresik a Hajdúkerület iratanyagában illetve az ebből készült tanulmányokban Nagy László, Nyakas Miklós, Nagy Sándor és mások munkáiban biztosan megtalálják a számukra fontos iratot. Más tekintetben pedig további érdekességes is őriz a hajdúkerületi iratanyag, mert például honnan tudnák arról, hogy 1849. április 22-én Dembinszky Henrik a honvédsereg fővezére Hajdúböszörményben járt, ha nem az egykori kerületi fogatos könyvből vagy abból, hogy az egyik csapláros városi utalványt kapott, mely szerint Sándor kocsisnak, aki „*Dembinszky nagysága után vára-kozott, bort kellett kiszolgáltatni*”.

Filetlen és Szatyorvágó

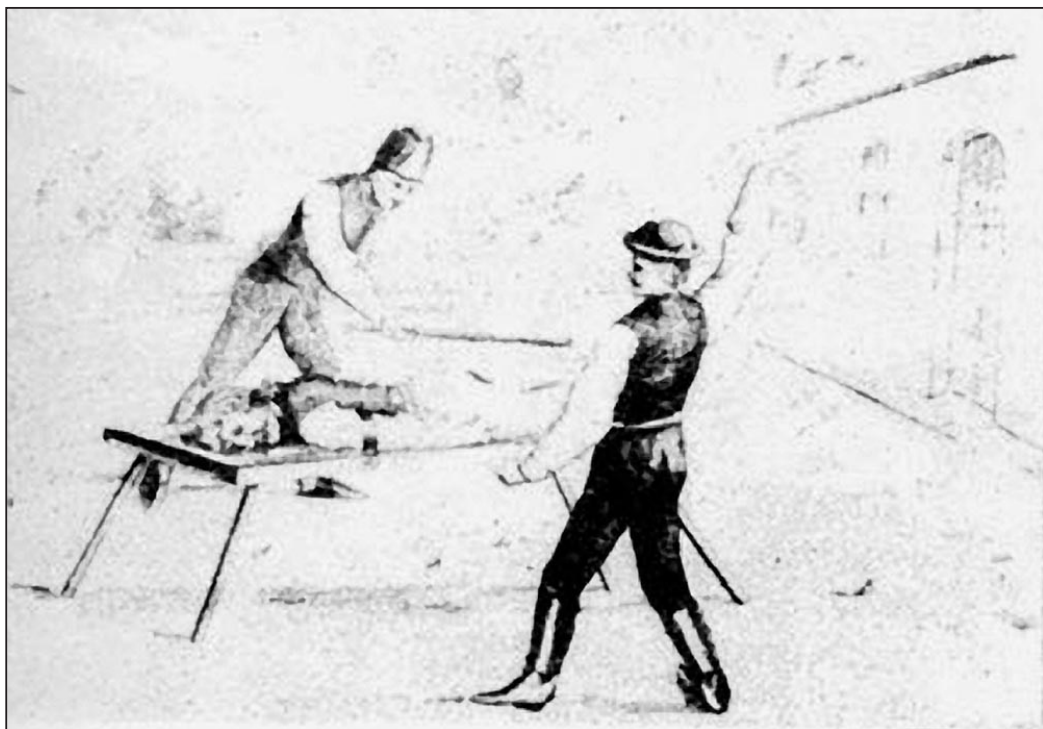
Igazi ritkaság a Hajdúkerület iratanyagából, a zsványok között összegyűjtött nyelvi emlékünknél a Zsvány szavak szótára. A magyar bűnözők nyelvéről több évszázadokon át alig készültek feljegyzések. Korábban találkozhatunk egy tolvaj nevével Filetlen Páléval. A Filetlen- esetünkben a Filetlen visszaeső bűnözőre utaló beszédes név, lévén egyik fület neve alapján már levágták. A feljegyzés 1364-ből való, s Filetlent az akkori feljegyzések Szatyorvágóként említik, azonban az első tolvajnyelvi szójegyzék csak jóval későbből, pontosabban 1775-ből maradt fent egy Sóváry Józsefre, Oláh Andrásra, Szabó Miskára és Varga Erzsókra halálos ítéletet kimondó bírósági per iratai között.

A kötéltálati halálra ítélték elfogásukig kiterjedt vásári tolvajbandát alkotottak. Kedvenc tartózkodási helyük a Mélyvölgyi csárda volt, ahol a kocsmárosok orgazdaként segítették a bandát.

1775-ös bírósági perükben az eljáró bíró nagy figyelmet fordított a zsványok titkos nyelvének megfejtésére is, ezért a bűnözők használta szavakat külön is feljegyeztette. Elsősorban a porkolábok által illetve a kihallgatások alkalmával gyűjtött kifejezések képezték a mai nyelvemlék alapját. Így készült el 1776-ban Hajdúböszörményben egy 78 kifejezést tartalmazó zsványnyelvi szójegyzék, amely a tolvajéletben használatos szavakat sorolja fel. Megtalálhatók benne például a különböző bűnözők elnevezései, mint például a *Komnyik* azaz orgazda, *Nyalavi* ami annyit tett, hogy a zsványok közt a legjobb, vagy olvashatjuk azoknak a megnevezését, akiktől lopni akartak például a *Jordántól* vagyis a zsidótól. De olvashatunk a tolvajok viselt dolgairól is: Ha például valaki *Pufra* innyázott azaz hitelbe ivott és közben *füstölözött* magyarul pipázott az bizony *Megtópánkásodott* azaz berügött. A vásári tolvajlás jellemző szavai is felbukkannak a hajdúkerületi iratanyagban: *Rajzolni* például annyit tett, hogy valaki lopott, *Nagy viz* jenetése sokaság a vásárban, a *Parás*, erszény nélkül pénzre utalt a zsebben, míg *Kútazni* a zsebből történő lopást jelentette. Az elloplandó tárgyak megjelölésére is találunk kifejezést. A *Gagy* volt az arany, a *Leves* az ezüstpénzre utalt.

„Nyalék pozdorját, és volt gyoltsáros is...”

Ami a zsvány szótárral kapcsolatban nagyon fontos tényező, egyben továbbélését is jelentette egy 1782 elején keletkezett hajdúkerületi irat, egy másik hajdúsági tolvajbanda pere. A korábban összegyűjtött szójegyzéket ugyan is a bíró utasítására újra elővették és kibővítették. Így kerülhetett át az 1776-os *zsványoszlótár* másolata az 1782-es per dokumentumai közé. Ez a változat ugyan nem maradt fenn a Hajdúkerület iratanyagában viszont a nevezetes szójegyzék egy hiteles másolata, amelyet Jablonczay Petes János főjegyző, későbbi hajdúkerületi főkapitány készített, megtalálható Budapestben a Magyar Nemzeti Levéltárban, a magyar királyi helytartótanács iratai között. Ez a hajdúkerületi szójegyzék lett a legismertebb magyar tolvajnyelvi emlék. A helytartótanács ugyanis a zsvány szótárt kinyomtatta és okulásul szétküldte a törvényhatóságoknak. Mint az a 18. századi hivatalos dokumentumban olvasható, a tolvajnyelven beszélőket el kellett fogni, mert már magának a zsványnyelvnek a használata is a bűnösség bizonyítéka volt. A böszörményi Cséplő Sára 1782-ben tett vallomása jól példázza ezt, idézem: „*Midön Debreczenbe mentünk volna legelőszőr lopni melly Zsványosgra Bokor Judith és Fejér Sára tanítottak, előtte ezt mondták. Ha Zsványokat találok úgy mondom csak; Bezzeg volt jó viz nyalék pozdorját ami annyit jelentett, hogy sok ember volt a Gyóltsárosoknál ezért lehetett lopni*”. Összességében elmondható, hogy a Hajdúkerületben készített zsványnyelvi szójegyzékek, melyek a maguk idejében vélhetően jó szolgálatot tettek a bűnüldözésnek mára a magyar tolvajnyelv történetének legértékesebb nyelvemlékeivé váltak.

V.

Z s i v á n y S z ó k.

Fejes.	"	"	Tisz. úr.
Kutya.	"	"	Hajduc.
Tisztartó.	"	"	Második zemély, a fő Zsiványotk
Rikkantó.	"	"	Káza
Sögor.	"	"	Német.
Ördög.	"	"	Lakat.
Faret.	"	"	Fely.
Tobogo.	"	"	Herzkemő.
Topánka.	"	"	Dor, Palinka.
Megtopánkásodott.	"	"	Meg részegedett.
Züstölő.	"	"	Lipa.
Szür gondó.	"	"	Konvás.
Saggyi.	"	"	Arany.
Nagy vir.	"	"	Solaság a Vásárban.
Kis vir.	"	"	Keves ember a Vásárban.
Zsivány.	"	"	Tolvaj.
Pergo.	"	"	Kocsi.
Léves.	"	"	Pénz. Gyűjt.
Tommyik.	"	"	Or. Garda.
Kút ember.	"	"	Hóhér.
Mester.	"	"	Idem.
Kanasoria.	"	"	Alkafófa.
Meg rúszították.	"	"	Meg verték, meg csapták.
Rubi.	"	"	Papás.
Puczika.	"	"	Ruha.
Jordan.	"	"	Zsidó.
Csafka.	"	"	Kurva.
Dalét.	"	"	Az Ura.
Hozakolni.	"	"	Az emberket a Vásárban öfve hoztan.

Nyalaszi
